

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**БУХОРО МУҲАНДИСЛИК-ТЕХНОЛОГИЯ
ИНСТИТУТИ**

«ИЖТИМОИЙ ФАНЛАР» кафедраси

«ТАРИХИЙ ХОТИРА – МАЪНАВИЯТ АСОСИ»

**мавзусидаги республика илмий-
назарий анжумани материаллари**

XI

**“ДУРДОНА” НАШРИЁТИ
2018 йил**

Амир Насрулло даврида ва ундан кейин ҳам гўпчибоши кўминистик бош қўмондони ҳисобланган. Эрондан олиб келинган Абдусамд гўпчибоши, муаррих Мулло Олим Махдумнинг «Туркистон тарихи» китобига айтилишича, билимли, заковатли киши бўлган. У гўпчилар ва гўпхоналарнинг дала шаронтидаги ҳаракат имкониятини оширишга эришади. Гўплар, уларни гортиб юривчи отлар гуруҳланади ва рақамланади. Бунгача гўпларни ҳукизлар судраши гаомилда бўлиб келган эди. Абдусамд гўпчибошининг қисмати фожеали жун топади. Амир Насрулло уни Шахрисабз беқлари билан тил бириктиришда айбалаб, қатл этади.

Амир Ҳайдар ҳокимиятининг охирида унинг ҳузурига келган рус кичилари сафида Е.К. Мейендорф ҳам бўлган. У узининг кейинчалик сзган «Оренбургдан Бухорога саёхат» номли асарида амир Ҳайдар патшаларнинг қуролланиш даражаси ҳақида фикр юртади. Элчилик ташрифининг санокли кунларида хонлик ўарбий кучлари ҳақида бу қадар тўлиқ маълумот жамлашга улгуриш кишини хайратга солади. У, мана шундай эсади Сипоҳийлар пилта милтик, жуда узун найза ва эронийларники каби сйсимон киличлар билан қуролланган. Улардан айримлари қалта жибалар кийишади, темир дубуна ва ҳукиз терисидан қилинган қалқон тақийшади. Артиллерия эса йигирмата Эрон замбаракларидан иборат бўлиб, уч еки гўрт таси темир қозиклари бўлмаган нафедлар билан жиҳозланган ҳолис.

Хулоса урнида айтиш мумкинки, амирликдан харбий соҳада олиб борилган ислохотлар давр нуқтаи назаридан Туркистон улкасидаги давлатлар билан деярли тенг имкониятга эга бўлсада, бу Россия империяси босқинини кайтара олмади. Чунки замонавий харбий салоҳият ва харбий билим анча саёз эди.

TAQVIMLARDA DEHQONCHILIK MADANIYATI

Jumayeva N.A. — Tarix kafedrası katta o'qituvchisi

Taqvimlar dehqonchilik madaniyatida chuqur o'rin egallaydi. Dehqonchilik taqvimlari shansiy kalendarga asoslangan bo'lib, u xalqning azaliy urf-odatları, an'analari, boy tajribasi va kechmishlariga qarab tuzilgan. Taqvimlardagi har bir oyda dehqonlar ma'lum bir ishlarini rejalashtirganlar. Quyida shularga batatsitiroq to'xtalib o'tamiz. Avvalo taqvimlardagi oylarni ko'rib chiqaylik: Hamal (22-martdan — 20-aprelgacha), savr (21-apreldan — 21-maygacha), javzo (22-maydan — 21-iyungacha), asad (23-iyuldan — 22-avgustgacha), sumbula (23-avgustdan — 21-sentyabrgacha), mezon (22-sentyabrdan — 20-oktyabrgacha), aqrab (21-oktyabrdan — 18-noyabrgacha), qavs (19-noyabrdan — 18-dekabr gacha), jadiy (19-dekabr dan — 18-yanvargacha), dalv (19-yanvardan — 18-fevralgacha), hut (19-fevraldan — 21-martgacha).

Hamal oyida quyoshning tikkaga ko'tarilishi tezlashib, uning nuri va issiqligi yerga tobora ko'proq yetib kelaveradi. Masalan 22-martdan kecha bilan

kunduz teng o'n ikki soatdan bo'lsa, hamal oyi oxiriga borib, kun uzunligi o'n to'rt soatlarga yetadi.¹

Xalqimiz orasida bu o'zining kechishi, o'ziga xos iqlim sharoiti, ob-havosi, shuningdek, boshqa xislat-xususiyatlari haqidagi inkoyat-u rivojotlar, uzoq kuzatish va tajribalar asosida paydo bo'lgan xulosalar, maqollar, o'g'itlar ko'p. Kishilar dehqonchilikdagi ishlar muddatini belgilashda ularidan keng foydalanib kelganlar. Ular har bir o'zining bunday o'ziga xosliklarini puxta bihmay, ishda yuqazib qo'ygan dehqonni haqiqiy dehqon sanamaganlar. Ko'p joylarda qishloq kishilarining o'z hisobdonlari, tajribali, bilag'un qariyalari bo'lgan. Bunday kishilar dehqonlar orasida qurra-killar deb atalgan. Tevarak-atrofdagi dehqonlar o'z ishlari borasida ulardan vaqti-vaqti bilan maslahat olib turganlar.

Har bir oy, har bir faslning o'ziga xos taomili va qonuniyatlari bor. «Hamal kirdi – amal kirdi» deyiladi. Bu iboraning mazmunini har qadamda ko'rib o'z ifodasini topib turibdi. Chunonchi, kechalari harorat anchayin past bo'lishiga qaramay, dala-qirlar ko'm-ko'k mayisga burkanadi, daraxtlar gullab, ko'kintir tus oladi. Bir so'z bilan aytganda butun tabiatda, zaminida uyg'onish, amalga kirish davri boshlanadi.

Keksa dehqonlar hali hutdayoq tayyorgarlik ishlarini qizitib yuboradilar. Asosan sabzavot va poliz ekinlarini ekish avj oladi. Ayniqsa plyonka (kichik issiqxona) ostiga ekiladigan ertagi ekinlar – bodring, handalak kabilarning qatorlariga ishlov berish boshlanadi. Umuman olganda dala mehnatkashlari uchun g'oyatda muhim oy hisoblanadi.

Keksa dehqonlar bilan suhbatlashganimda ularning fikrlariga ko'ra, hamalda yum'ir, sel va hatto jala hamda do'l yog'ishi, haroratning tez-tez pasayib turishi ehtimoldan xoli emas. Tarixiy etnografik adabiyotlardan ma'lumki qadimdan o'troq hayot kechirgan xalqlar hayotida dehqonchilik asosiy mashg'ulot turi hisoblangan. Ayniqsa bu borada qadimgi Sharq, shu jumladan Buxoro vohasi ham juda qadim davrlardan o'ziga xos qulay tabiiy, iqlimi va dehqonchiligi bilan Turon zaminida safohiyatli mavqega ega bo'lgan va voliada o'ziga xos o'troq dehqonchilik madaniyati shakllangan. Dehqonchilik madaniyatining rivojlanib borish barobarida xalq orasida u bilan bog'liq bilim va malakalar, qolaversa urf-odat va an'analar shakllanib borgan. Bugungi kunda dehqonchilik bilan bog'liq urf-odat va marosimlarni etnografik yo'nalishda tadqiq etish xalqimizning o'tmishdagi ijtimoiy hayoti va mafkurasini, hamda ko'plab marosimlarimizni kelib chiqish tarixi va idizlarini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Dehqonchilik an'analari ichida dehqon taqvimi (kalendari) va u bilan bog'liq qarashlarga alohida e'tibor berilgan.

Dehqonchilik taqvimining vujudga kelishi va rivojlanishida xalq hayotining tarixiy bosqichlari mehnat mashg'uloti va faoliyati hamda kuzatuvlari mujassamlashgan bo'lib bu xalq ma'naviy madaniyatining o'ziga xos ko'rimshlaridan biridir. Mahalliy aholi dehqonchilik taqvimi yordamida yil fasllarini hamda oy kunlarini doimiy ravishda kuzaib borib, ekinni qachon ekishdan tortib, qachon

¹ Narziqulov A. – Dehqon taqvimi. T., 1991-yil. B-16

hosilni yig'ishtirib olishgacha bo'lgan davrni aniq bilganlar. Xalq orasida ushbu taqvim hisobi bilan alohida shug'ullanuvchi bilimdon kishilar bo'lib, ular bir paytning o'zida fenologik kuzatuvlar ham olib borganlar. Ushbu kishilar oy kunlarini hisoblab ularni xosiyatli va xosiyatsiz kunlarga ajratib chiqishgan va hatto dehqonlarni qaysi kulari ekin ekishni boshlashlarigacha belgilab berganlar. Hisobdonlik otadan farzandga meros sifatida o'tib, bunday kishilar xalq orasida katta hurmat va obro' e'tiborga ega bo'lganlar. XIX asr oxiri XX asr boshlarigacha O'rta Osiyoda asosan «Shamsiy yil hisobi» hamda «Qamariy yil hisobi» mavjud bo'lib, Shamsiy ya'ni quyosh yil hisobi Qamariy oy hisobiga ko'ra ko'proq qo'llanilgan.

Yuqorida qayd etganimizdek, xalq orasidagi taqvim hisobdonlari bir paytning o'zida fenologik kuzatuvlarni ham olib borishgan. Bizga ma'lumki tabiat o'zgarishlarini doimiy ravishda kuzatib borish hamda taqqoslash fenologik kuzatuvlarining muhim omili hisoblanadi. Ushbu kuzatuvchilar ob-havoning qanday kelishini, yilning qaysi hayvon muchalida bo'lishligiga ham bog'lashib o'z taxminlarini bayon qilishgan. Masalan, dehqon hisobdonlar qo'y, quyon, baliq, it, hamda to'ng'iz yili serhosil yillar bo'lishiga ishonishgan. Bu o'rinda shuni ham ta'kidlash joizki, yillarning hayvon nomlari bilan atalishi hattoki dastlab turkiy tili xalqlarda paydo bo'lib keyinchalik boshqa xalqlarga tarqalganligi xususida ham fikrlar mavjud. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki dehqonchilik taqvimi boshqa xalqlar kabi O'rta Osiyo xalqlarining dehqonchiligida ham o'ziga xos o'rin tutgan. Bu masalani o'rganish esa ajdodlarimizning turmush tarzi va ma'naviy merosi haqidagi bilimlarimizni yanada boyitishiga shubha yo'q.

AMIR TEMURNING JAHON MADANIYATI VA ILM-FANIGA QO'SHIGAN HISSASI

To'rayev A.I. – BuxDU tarix kafedrasi o'qituvchisi.

Amir Temur va Temuriylar davrida ilm-fanga bo'lgan qiziqishning o'sishi, ma'naviy madaniyatning umumiy yuksalishiga, ishlab chiqarish va hunarmandchilikning o'sishiga yordam berdi. Ayni vaqtda irrigatsiya, shaharsozlik, me'morchilikning ildam rivojlanishi fandagi turli yo'nalishlarning yuksalishiga turtki bo'ldi.

Amir Temur tuzgan davlatdagi siyosiy barqarorlik, mo'g'ullar davrida ya'ni o'z yurtidan majburan haydab olib ketilgan, iqtisodiy tangliklar sababli o'z ona yurtini tashlab, o'zga yurtlarga panoj topgan yurtdoshlarimiz Movorounnahrda, uning ilm-ma'rifat markaziga aylantirilgan shaharlariga kelishiga sabab bo'ldi. Solibqironning o'zi ham istilo qilgan mamlakatlardan olim-u fuzalolarni, sayyid va shayxlarni, hunarmandlarni oilasi bilan o'z saltanatiga olib kelgan, ularga g'amxo'rlik qilgan, shart-sharoit yaratib bergan.

Hofizu Abru yozadi: «Uning namunali ishlardan biri ul erdikim, saidlar olimlardan peshvolari va solihlarning izzat-hurmat qilishini shart deb sanardi... Ularga yaxshi g'amxo'rlik qilib katta na'afaqa, alohida maush, yashashi va

Муртазоёв Ш. Рустамон О Жалолиддин Румийнинг нафс тарбияси ва қомил инсон билан уйғун гоёлари	122
Шарофова Ф. Марказия Осиёда тасаввуф	124
Қаландарова Ф. Тарихий онг ва тасаввуфий мерос	125
Рахматова Х.Х. Инсонпарвар сиймо	126
III БОБ. АЖДОДЛАРНИНГ БУЮК МАЪНАВИЙ ЖАСОРАТИ	130
Жаббарон М. Яхшиев А. Абдуқодиров А. ХОЖА САМАЎДАР ТЕРМИЗИЙНИНГ «ДАСТУР УЛ-МУЛУК» АСАРИДА ИЛГАРИ СУРИЛГАН АДОЛАТ ВА АДОЛАТПЕШАЛИК ГОЯЛАРИ	130
Яхшиев А. Закиров Ш. РАСЦВЕТ КУЛЬТУРЫ И НАУКИ В ЭПОХУ АМИРА ТЕМУРА И ТЕМУРИДОВ	132
Рахмонова М.А., Хусайнов М.А. ФИТРАТНИНГ ИЛМ-ФАН РИВОЖИГА КУШГАН ҲИССАСИ	135
Анвар Яхшиев. МЕСТО И РОЛЬ ХОРЕЗМСКОЙ АКАДЕМИИ МАМУНА В РАЗВИТИИ МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ	137
Исаева Д.А. ИСТОРИЧЕСКАЯ ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ – ОСНОВА СОХРАНЕНИЯ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ УЗБЕКСКОГО НАРОДА	141
Бадриддинова Н. ШАРҚ АЁЛЛАРИНИНГ ЖАҲОН МАДАНИЯТИГА КУШГАН ҲИССАСИ	144
Мухаммадова Х. КЕКСАЛИК ҲАКИКАТИ АЖДОДЛАР ТАЛКИНИДА	145
Алимова М.М. Ешларда ватанпарварлик гуйгуларини шакллантиришда Мухаммад Мусо ал-Хоразмийнинг ўрни	146
Мухаммадова Х. Хамдамов И. ИБН СИНО – КОМУСИЙ ОЛИМ	148
Салохов А.К. АБДУРАУФ ФИТРАТНИНГ ИЛМИЙ МЕРОСИДА МАЪРИФАТПАРВАРЛИК ГОЯЛАРИ	150
Умурова Н. Шаджанонова Н.С. АБУ АЛИ ИБН СИНО ЎЗ ДАВРИ ИЛМ ФАНИНИНГ БИЛИМДОНИ	153
Бадриддинова Н. Амир Темур даврида сиёсат ва маънавият уйғунлиги	155
Алимова М.М. АҲМАД ДОНИШНИНГ ИНСОНПАРВАР ЖАМИЯТ ТЎҒРИСИДАГИ ҚАРАШЛАРИ	157
Джанобилова М.К. «КИТАБ АЛЬ-ХИДОЯ» – ВЕЛИКОЕ ПРОИЗВЕДЕНИЕ БУРХАНУДДИНА МАРИЙОНИ	159
Қувондиқова Х. И.А. Каримов – ўзбек миллати гурури ва ифтихори	161
Норова М. ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ ВА УНИНГ ДУНИЕ ИЛМ- ФАНИ ТАРАККИЕТИДАГИ ЎРНИ	163
Азимов А. РУДАКИЙ ИЖОДИ ВА МАЪНАВИЙ ТАРБИЯ	165
Жумасев Р.Ғ. Махмудова С.Х. Бухоро амирлигида маънавий, сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тараққиёти (XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари)	167
Самадова С. АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙНИНГ МАЪНАВИЙ МЕРОСИ	170
Mahmudova N.B. Ramazonova U. FUQAROLIK INSTITUTLARIDAN BIRI BU LMISH MAHALLA INSTITUTI TIZIMINI YANADA RAOLLASHTIRISH VA KENGAYTIRISH	172

Хайитон Ж.Ш. БУ	бокулов О. А. С. ЧЎЛПОИ МУХОЖИР ЎЗБЕКЛАРИНИГ –	
ИС ПИКЛОЛ	УЧУН КУРАШ ИЛҲОМЧИСИ	174
Очилов А.Т. УЗ	КИСТОҶДА АРХЕОЛОГИЯНИНГ ЁУЖУДГА КЕЛИШИ ВА	
РИВОЖЛАР	НИИ	176
Кулондиқова Х.	ИТОБ – МАЪРИФАТ ЧАШМАСИ	180
Юсупова М. Ак	длова З. ХХ АСР БҲСР ВА ТУРКИЯ ЎРТАСИДАГИ ЎЗАРО	
МУНОСАБА	ЛАР	182
Темиров Ш. Бадр	онов Б. ЎРКИНЛИК ТУШУНЧАСИ ВА МАЪНАВИЙ	
КАДРИЯТЛА	Р	183
Сафоев Н. (ЭЗ)	ВА ОБОД ВАТАНГА БАҲШИДА УМР	186
To'rayev A.I. Af	adov A.A. BUHORO AMIRLIGINING MANSAB VA	
(UNVONLARI)	XUSUSIDA AYRIM MASALALAR	189
Temirov F.U. Ne	latov B.X. MUSULMON DUNIYOSIDAGI «SULTON»	
UNVONLARI	XUSUSIDA MUHOZAZALAR	191
Муродов С. МИ	Ж) УЛУҒБЕК АДАБИЁТНИ КАДРЛАЙДИГАН ОЛИМ	193
Мажилов Ж.Ж.	аримов Ш.З. БУХОРО АМИРЛИГИНИНГ ҚУШИНИ ВА	
ХАРБИЙ Т	ЗИМИ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҶАЗАЛАР	195
Jupayeva N.A.	QOVIMLARDA DENQONCHILIK MADANIYATI	196
To'rayev A.I. Af	IR TEMURNING JAHON MADANIYATI VA ILM-FANIGA	
QO'SHGAN	ISSASI	198
Хамроев А.Х. Р	монова М.А. ХУНАРМАНДЧИЛИК НАМУНАЛАРИ ДУНЁ	
НИ ОХИД	С	200
Сафаров Т.Т. О	ИЕС Ш САВДО-СОТИК АЛОҚАЛАРИДА БОЗОРЛАР ВА	
КАРВОНС	ОЙЛАРИНИНГ ЎРНИ	202
Акратова О.Н.	афаров А. ЁШЛАРИМИЗ КУЧНИ МАЪНАВИЙ	
ЖАСОРАТ	АН ОЛАДИ	204
Исақова Ш. Му	афосва Ў ЯССАВИЙЛИК ТАЪЛИМОТИДА АХЛОКИЙ	
МУАММО	Р	206
Давадатова Ш.	сизарова М. «АВЕСТО»ДАГИ МАЪНАВИЙ ГОЯЛАР	208
Қатайдарова Ф.	ЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИЙ МЕРОСИДА ЁШЛАР	
ТАРБИЯСИ	МАСАЛАСИ	210
Темиров Ф. Бе	утова Ю. САДРИДДИН АЙНИЙНИНГ «ЭСДАЛИКЛАР»	
АСАРИ М	ИМ ТАРИХИЙ МАНБА СИФАТИДА	212
Усманова Х. Х	АЙН ВОИЗ КОШИФИЙНИНГ АДОЛАТЛИ ЖАМИЯТ	
ҲАКИДА	ҚАРАШЛАРИ	215
Худайбердиева	Х. Шодиев Ж.Ж. АБДУРАҲМОН ЖОМИЙНИНГ АХЛОКИЙ	
ТАЪЛИМ	И	217
Темиров Ш.Т.	rayev I. XV-XVI ASRLAR MARKAZIY OSIYODA	
МАТЕМА	KA FANI RIVOL	219
IV БОБ. ЮРТИ	НИНГ ҚУХНА ТАРИХИЙ ЁДГОРЛИКЛАРИ ВА	
ОБИДАЛ	И	222
Бобоқонов Ш	амалов М. БУХОРО. ТУРИЗМ ТАРАККИЁТ ЙЎЛИДА	222